

A szakkönyvtárak múltja, jelene és jövője

“Ez a tárgykör – szerintem – parttalan és kimeríthetetlen. A teljesség igénye ezért reménytelen. Az én kísérletem tudatosan elnagyolt és szubjektív: a vegyész adjunktusból egyetemi könyvtár-igazgatóvá átirányított, menedzserszemléletű tisztviselő, állami alkalmazott nézete.” – A TMT ezzel a szerzői állásfoglalással ajánlja olvasói figyelmébe az alábbi dolgozatot.

Szemléletemben jelenként aktív könyvtári tevékenységem időszaka, a Veszprémi Vegyipari Egyetem Központi Könyvtára (VVEKK) igazgatójaként megélt másfél évtized szerepel. Előtte a múlt, utána a jövő. Egyik korszakot sem lehet azonban vasfüggönnyel vagy betonfallal elválasztani a másiktól.

Milyenek voltak a múlt szakkönyvtárai? Akkor is sokfélék. Jellegzetes típust képviseltek köztük az egyes tudósok magánkönyvtárai. Ezeket a tudóson kívül legfeljebb tanítványai használták. Állományuk – még a leggazdagabb tudósok könyvtárai is – mai mércével mérve csekély volt. Ezt többnyire az igen gondos válogatás, a szakszerű állománygyarapítás ellensúlyozta. Az is igaz, hogy egy-egy tudományág világirodalmi termése a mainak csak elenyészően kis töredékét tette ki. Ez a válogatást is meg a relatív ellátottság elérését is felettébb megkönnyítette.

A múlt egy másik jellegzetes szakkönyvtári típusát az intézmények – a kolostorok, egyetemek, akadémiák és egyéb szakmai tudós társaságok – könyvtárai képviselték. Ezeket már nagyobb számú olvasó használhatta. Állományuk is – többnyire – gazdagabb volt az egyéni tulajdonban levő könyvtárakénál. Gyűjtőkörük ugyancsak szélesebb: megkísérelték az intézmény tevékenységét lehetőleg teljesen átfogni, lefedni. Szép hazai példái találhatók ennek a típusnak Zircen, Pannonhalmán, Esztergomban, és szerencsére még több helyen is.

A szakkönyvtárak múlt-, de már közelmúltbeli típusai között harmadikként említem meg a mindenki számára nyitott nyilvános közkönyvtárként működőket, amelyeknek legismertebb hazai képviselője az Országos Műszaki Könyvtár elődje, a Technológiai Könyvtár. Állománya a hazaiak közül az egyik leggazdagabb, annak ellenére, hogy gyűjtőköre nem terjed ki a humán tudományok területére.

A múltbeli szakkönyvtárak közös vonása, hogy miközben gyűjtötték, feldolgozták és tárolták a tudományos és szakismereteket tartalmazó könyveket, az olvasó tette meg a kezdeményező lépést a bennük őrzött tudás megszerzése érdekében. A könyvtár – ha birtokában volt az áhított könyv – az arra jogosult olvasónak rendelkezésére bocsátotta. Ezzel a könyvtár nagyjából befejezettnek tekintette feladatát.

Már a második világháború alatt, de főleg utána, a háborús pusztítások felszámolására megindult építőmunka és a termelés műszaki fejlesztésének megalapozása óriási mértékben csigázta fel a társadalom

szakirodalmi igényeit. Ez az információéhség elsősorban a természettudományok és az alkalmazásukat végző műszaki és orvostudományok terén jelentkezett. A társadalomtudományokban és egyéb humán tudományterületeken hasonló jelenséget csak kétségteljesen észlelni.

Az előbbieken indokolt információéhség fokozatosan megváltoztatta a szakkönyvtárak munkastílusát. A passzív rendelkezésre bocsátás helyébe aktív szolgálat lépett. A szakkönyvtárak egyre inkább vállalják az olvasók, a felhasználók változatos igényeinek kielégítését. Felismerik a könyvtárak együttműködésének fontosságát, az elszigeteltség, az autarkia kilátástalanságát. A fentiek következtében differenciálódik a gyűjtés, szűkül a könyvtárak gyűjtőköre.

Az időtálló, hosszú életű szakkönyvek mellett egyre nagyobb jelentőséget kapnak az új kutatási eredményeket gyorsabban közlő folyóiratok.

A könyvtárakban végzendő munka is egyre speciálisabb szakismereteket kíván. Kialakul a könyvtáros szakma, világszerte megindul a könyvtárosképzés.

A szakkönyvtárak ... a megnövekedett olvasói igények differenciált kielégítése érdekében szakmai információs központokká igyekeztek átalakulni

A jelenleginek tekinthető állapot – hangsúlyozom még egyszer –, annyiban különbözik a múltbeliektől, hogy a szakkönyvtárak továbbfejlesztették a “hagyományos” rendelkezésre bocsátásban kimerülő tevékenységüket és a megnövekedett olvasói igények differenciált kielégítése érdekében szakmai információs központokká igyekeztek átalakulni. Ez a fejlődés nálunk a 60-as évek közepén kezdődött, de jelenleg sem tekinthető befejezettnek. (Az ezzel kapcsolatos részletesebb elemzések, megállapítások a *Tájékoztatói rendszerek szervezése és adaptálása* című, 1979-ben benyújtott kandidátusi értekezésemben található.)

A hazai tudományos-műszaki könyvtárak ebben az átalakulási folyamatban követésre méltó példát és gyakorlati segítséget kaptak a nemzetközi együttműködést rendszeres gyakorlatként alkalmazó nyugati szakkönyvtáraktól. A műszaki egyetemek könyvtárait tömörítő International Association of Technological

University Libraries (IATUL) hatása volt e tekintetben a legjelentősebb. A hazai műszaki egyetemek könyvtárai, amelyek mindig is a magyar szakkönyvtárak együttesének gerincét alkották, az IATUL nyugat-európai tagkönyvtáraival kiépített együttműködés közben tanulták meg és vezették be a korszerű, nagy teljesítményre képes módszereket, tőlük "lesték el" az egymással kompatibilis részegységekből álló, egységes szakirodalmi információs rendszer megszervezésének csínjait-bínjait.

Először a másolatok alkalmazásának előnyei derültek ki és nyertek teret a könyvtárközi kölcsönzésben, miközben a mikrofilmzés főleg az állománymegőrzés területén tudta megőrizni létjogosultságát. Az olvasók ugyanis szívesebben veszik a segédeszközök nélkül, szemmel közvetlenül olvasható xerox-másolatokat.

A telexkapcsolat a keresett dokumentum lelőhelyének megállapítását könnyítette meg és tette feleslegessé a kérilapok időrabló körözését a kölcsönzésre feltételezetten képes könyvtárak között.

A könyvtári munka fejlettebb, termelékenyebb módszerei között is újdonságot jelentett az információkeresés, a bibliográfiai tevékenység gépesítése. Magyarországon, sőt Kelet-Közép-Európában a VVEKK szervezett először (1971-ben) számítógépes szakirodalom-figyelő szolgálatot, SDI-t a Chemical Abstracts Service mágnesszalagos adattárából. A rákövetkező tíz évben a hazai szakkönyvtárak információs központként működő utódai további 25 mágneses adathordozón tárolt adatbank rendszeres lekérdezését szervezték meg.

A gépi információellátás fejlődésének következő állomása a közvetlen hozzáférésű adattárak felhalmozása és a nagy nemzetközi forgalmú adatbázis-szolgáltató központok online igénybevétele lett.

A közvetlen hozzáférésű tárcsamemóriák alkalmazása lehetővé tenné a különböző katalógusok géprevitelét és a bennük végrehajtandó keresést is, bár szerintem ez igen nagy munkabefektetést igényel, ami a hazai könyvtárak jelenlegi körülményei között nem térülne meg egyhamar. Az utóbbi megállapítás érvényes a kölcsönzés gépesítésére is a legtöbb hazai szakkönyvtár kölcsönzőforgalmát tekintve.

A sok helyütt elterjedt mikroszámítógépek, PC-k könyvtári alkalmazása sem igazán növeli a teljesítményt. A segítségükkel végzett munka legfőbb hasznát abban látom, hogy az ifjabb könyvtáros nemzedéket hozzászoktatja az elektronika használatához, ami megkönnyíti az átmenetet a jövő technikájának elterjedéséhez.

Összefoglalva a jelen szakkönyvtáraitra vonatkozó megállapításaimat, úgy látom, hogy e könyvtárak

- ▶ szakmai információs központokként tevékenykednek,
- ▶ szolgáltatásaik az olvasók konkrét igényeinek teljesítésére irányulnak,
- ▶ a szolgáltatások éppen ezért térítéskötelesek,
- ▶ tevékenységük megítélésében előtérbe kerül a gazdaságosság és termelékenység szempontja, a vállalkozói verseny.

A jövő: mindenképpen a jelenlegi szolgáltatások rohamos gépesítése, egyre átfogóbb szempontokat figyelembe vevő rendszerek kialakulása.

Egyes szakértők szerint a jövő az információ korszaka és társadalmá lesz. Az információs rendszer ahhoz hasonlóan határozza majd meg a társadalom életét, ahogy az élőlények szervezetét is meghatározza idegrendszerük fejlettsége. A központba az érőidegeken keresztül érkeznek az információk a környezetből, és a mozgatóidegeken keresztül jut el a koordinációs központ utasítása a végrehajtó szervekhez.

Az élőlények idegközpontjában azonban az információk tárolása hihetetlenül csekély teret igényel. Képzeljük egy fecske tizedgrammokban mérhető agyát, amelyben életműködésének valamennyi programja, ezek egyikeként a költőzészor megtett több ezer kilométeres útvonalnak a térképe is rögzítve van. Az emberi társadalomban felhasznált információk kezelésének, feldolgozásának, hasznosításának egyik legfőbb nehézsége a tárolóterek, konkretizálva: a könyvtárak raktárainak állandóan elégtelen, szűkös volta. Ám a fejlődés e tekintetben is öröndetes, hiszen az egymás után következő mind korszerűbb technikák mindig először az információtárolás tömörítésének problémáján könnyítettek. A sor: kőtáblák → kódexek → nyomtatványok → mikrofilm → mágnesszalag → mágneses tárcsamemóriák → lézerral olvasható tárcsamemóriák: CD-ROM → holográfia.

A jövő: mindenképpen a jelenlegi szolgáltatások rohamos gépesítése

A továbblépés, a műszaki fejlesztés azonban annál költségesebb és nehezebb, minél magasabb szintről kell továbblépni. A lézertechnika és holográfia alkalmazásának kidolgozását az információtárolás és -feldolgozás területén valószínűleg csak a nagy multinacionális vállalatok valamelyike "engedheti meg magának". Fontos részprobléma még az írott, nyomtatott szövegek képpel kezelhető adathordozóra vitelében az egyszerű és gyors technika megteremtése, a könyvekben tárolt információk gépi adatfeldolgozás útján megvalósítandó hasznosítása.

A jövő szakkönyvtárából semmi esetre sem fog hiányozni az elektronika. Az is lehet, hogy néhány polcon elférnek majd azok az adattárak, amelyek információtartalma a könyvraktárak légköbmétereinek ezreit vette még nemrég igénybe. Ennek ellenére ki merem jelenteni, hogy a teljes autarkia ezután is megvalósíthatatlan marad, s így a nemzetközi méretű könyvtárközi együttműködésre, márcsak a gazdaságosság szempontjainak fokozott érvényesülése miatt is, ugyancsak szükség lesz.

Mindezek együttesen azt jelentik, hogy a szakkönyvtárak "üzemeltető" embernek, a jövő könyvtárosának jelentősége növekedni fog. Hozzáértése, szolgáltatókészsége, a felhasználókkal kialakított kapcsolata meghatározóvá válik az információs társadalom egésze számára.